

Секція 3

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ
І ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА****ФЕНОМЕНОЛОГІЯ МАТЕРИНСТВА В КОНТЕКСТІ
ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ДЕГТЯРЕНКО Т.В., ЛЕСНЬОВА І.М. (м. Одеса)

Copyright © 2014

УДК 159.922.62

Актуальним слід вважати дослідження проблеми материнства і материнсько-дитячих взаємостосунків з позиції еволюційного філогенезу людства, і більш конкретно – культурних, індивідуальних, освітніх тощо. У цьому проблемному контексті винятковий інтерес становить порівняльне висвітлення сучасних уявлень і психолого-педагогічних поглядів Тараса Шевченка на материнство.

З еволюційного погляду, материнство є варіантом батьківської сфери поведінки, яка властива жіночій статі, що набирає самостійну специфіку в індивідуально-типологічних особливостях жінки-матері. Ці особливості пов'язані з виношуванням та вигодовуванням потомства і потребою забезпечити турботи про дитину. Винятковість материнської поведінки на вищих еволюційних стадіях розвитку людини дозволяє виділити материнство у самостійну потребо-мотиваційну сферу поведінки жінки.

Материнські функції виявляються в емоційних реакціях на дитину, у виконанні необхідного догляду за дитиною та в адекватному спілкуванні з нею, тобто все те, що забезпечує повновагомий психодуховний зміст материнства. На суб'єктивному рівні для самої жінки забезпечення турботи про дитину досягається шляхом наявності у матері відповідних потреб і мотивів. Формування цих потреб і способів їх задоволення має складний шлях у філогенезі людства, онтогенетичному розвитку та становленні індивідуально-типологічних особливостей особистості [2].

Аналіз наявних у літературі відомостей дозволив виділити базові компоненти гештальт-немовлятва материнської потребо-мотиваційної сфери поведінки жінки, а саме фізичні (зовнішній вигляд малюка, запахи, звуки і т.п.), поведінкові (інфантильний стиль рухів тощо) та результативну активність дитини у різних її аспектах. Всі три компоненти гештальт-немовлятва мають вікову динаміку, проявляються у різноманітних реакціях матері та потребують різних її ресурсних витрат на подальших етапах онтогенетичного розвитку дитини.

У разі наявності відхилень психофізичного розвитку в дитини генетично закладена потреба материнства та цінність дитини для жінки зберігаються в проблемних родинях у більшості матерів, але материнсько-дитячі взаємостосунки за вищезазначених умов можуть бути деформованими. Характер материнського ставлення та материнсько-дитячих взаємодій змінюються з часом і значною мірою залежать від ситуації у родині, яка виховує дитину з обмеженими можливостями.

Гострі проблеми сучасності, пов'язані з розладом та розпадом багатьох сімей, зростання соціального сирітства та збільшення кількості дітей з відхиленнями у розвитку зумовлюють увагу дослідників до формування материнського ставлення і його психологічних особливостей. Важливе значення материнської поведінки для розвитку дитини, складність материнської сфери як складової у структурі властивостей особистості жінки та поширений спектр її культурних та індивідуальних варіантів прояву визначають феноменологію материнства як самостійну реальність, що потребує подальшого ретельного дослідження.

Особливу увагу привертають дослідження материнської поведінки у сім'ях, які виховують дитину з відхиленнями у психофізичному розвитку. Визначення психологічних особливостей материнської поведінки в родині, що має дитину з вадами розвитку, буде сприяти розробці та

застосуванню програм соціально-психологічної допомоги жінкам, котрі виховують дітей з обмеженими можливостями. Згідно з еволюційно-системним підходом саме роль матері як дорослого представника роду є визначальною в материнсько-дитячих взаємодіях, тому для сприяння оптимізації цих стосунків у родині, зокрема в сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами, доцільно розглянути феноменологію материнства та психологічні особливості можливої модифікації поведінки та материнської поведінки у проблемних родинах.

Мета дослідження – вивчити феноменологію материнства в контексті психологічного підходу та з позицій висвітлення сучасних уявлень і поглядів Тараса Шевченка на материнство.

В сучасних дослідженнях материнства як психосоціального феномену визначається дві основні концептуальні позиції: а) материнство як забезпечення умов для розвитку дитини; б) материнство як частина особистісної сфери жінки. Безсумнівно одне: материнство – це одна з основних соціальних жіночих ролей. Потреба бути матір'ю закладена в жіночій природі. Водночас соціальне середовище та моральні цінності суспільства спричиняють суттєвий вплив на прояви власне материнського у повсякденному житті соціально зрілої жінки.

Провідним фахівцем у напрямку досліджень загальних закономірностей формування материнської поведінки є Г.Г. Філіпова [3], котра встановила такі закономірності материнського ставлення:

1) материнське ставлення та особливості материнсько-дитячих стосунків формують базові основи особистості дитини на усіх етапах її психічного онтогенезу;

2) взаємодія у системі “мати – дитина” визначається особливостями виконання матір'ю тих материнських функцій, які формуються в онтогенезі жінки, – виношування, годування, догляд, емоційний супровід дитини на всіх етапах індивідуального розвитку, навчання;

3) материнські функції поділяють, по-перше на видотипічні, що забезпечують виживання дитини як представника виду та роду; по-друге, на конкретно-культурологічні, які спрямовані на виховання дитини відповідно до моделі конкретної культури в даному соціальному довіллі;

4) виконання материнських функцій забезпечено потребами, які за своїм змістом належать до материнської потреб-мотиваційної сфери жінки;

5) материнські потреби та материнська поведінка ініціюються певними ключовими стимулами, а саме взаємодією з дитиною – носієм гештальт-немовлятва, потребою матері у захисті та охороні дитини, материнським інстинктом, який має біологічну природу і формується під впливом конкретної культури соціуму;

6) ключові стимули материнства викликають у матері спектр позитивних емоцій і переживань, який закріплюється на нейробіологічному, психофізіологічному та особистісному рівнях; причому мати бажає пережити їх знову та знову, що має провідне значення у формуванні адекватної материнської поведінки.

Тематика матері та її ролі у родині завжди була, є, і вічно буде залишатися актуальною у соціально-психологічному, культурно-етнічному і творчому аспектах, зокрема вона знаходить висвітлення у літературних джерелах видатних українських письменників. Щонайперше мовиться про всесвітньо визнаного українського Кобзаря – Тараса Григоровича Шевченка, котрий у своїх літературних та живописних творах висвітлював образ жінки-матері з особливою повагою.

Долю української матері поет підносить до найвищих висот, він схиляється перед її образом, як людство схиляється у поклоні перед образом Матері Божої. Для Тараса Шевченка жінка-матір – це уособлення і Пречистої Диви Марії, і матері-України, тобто в його уявленні це узагальнювальний образ усіх матерів. У своїх поглядах на материнство він відштовхувався від ідеальних образів Біблії, бо Марія була для нього символом глибокого й прекрасного материнства, перед образом якої поет благоговів усе життя.

Тема трагічної жіночої долі намітилась уже в ранній творчості молодого Тараса Шевченка і, зрештою, вона посіла одне з найважливіших місць у його “Кобзарі”. Проросла ця болюча тема, звичайно, з трагічних обставин особистого життя поета. Перед його очима поставала злочасна доля матері-кріпачки, котру “...молодою у могилу нужда та праця положили”, ранне сирітство, нужденні поневір'яння самого Тараса, безталанне наймитування рідних сестер, що “...в наймах вирости чужих, у наймах коси посивіли”. Такого полум'яного культу материнства, – стверджував Максим Рильський, – такого апофеозу жіночого кохання і жіночої муки не знайти, мабуть, ні в одного з поетів світу”. Глибоко нещасний в особистому житті, Тарас Шевченко найвищу і найчистішу красу світу вбачав у жінці-матері, перед нею він схиляв голову, “мов перед образом святим”.

Український Кобзар прославив матір і материнство на весь світ, став щирим і великим заступником найбільше гнобленої серед гноблених жінки-трудівниці, яка в умовах

кріпосницького лихоліття була позбавлена найвищого і найсвятішого права — материнського щастя. До того ж він дуже любив дітей, завжди їм співчував. Його улюблений образ — мати з дітям. Щаслива мати, вільна, як у тому “сні”, що приснився кріпачці:

*“У нашій раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим...
І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі...”*

Тарас Григорович бачив у жінці передусім духовну красу, обожнював материнство, уславлював вірність і щирість материнського ставлення. На основі узагальнення результатів сучасних вітчизняних та зарубіжних досліджень відносно певної типології поведінки та переживань матері визначено такі характеристики *стилів материнської поведінки*:

1. Адекватний — відповідає оптимальному емоційному супроводу дитини в сім’ї; при цьому виявляється наявність задоволення жінкою материнством і сприятливе ставлення інших членів родини та мікросоціального оточення до жінки-матері.

2. Тривожний — характеризується нестабільним емоційним супроводом дитини; визначається невпевненість матері в собі, страх за дитину, незадоволення собою як жінкою-матір’ю та невідповідність очікуваного ставлення навколишніх.

3. Емоційно відсторонений — відповідає ігноруючому емоційному супроводу; він виявляється у необґрунтованих претензіях до дитини, не враховує її індивідуально-типологічні особливості та можливого негативного ставлення до жінки-матері з боку інших людей.

4. Амбівалентний — материнської поведінки характеризується у нестійкому, навіть протилежному за проявами емоційному супроводі дитини; при цьому має місце неоднозначність стосовно себе та мікрооточення.

5. Афективно відсторонений — відповідає водночас прояву ігнорування та засудження дитини; при цьому жінка-матір може виявляти можливу агресію стосовно дітей та інших членів родини і в неї спостерігається низький рівень догляду за дитиною.

Нами проведено дослідження материнського ставлення у жінок, які мають дитину з особливими потребами, з використанням запропонованого авторського опитувальника (обстежено 46 жінок-матерів). Встановлено, що із загальної кількості обстежених у 38 жінок виявлено тривожний стиль поведінки, і тільки у шести їхнє ставлення було близьке до адекватного і у двох визначався емоційно відсторонений стиль материнської взаємодії. Опитування матерів дітей-інвалідів показало, що фактично всі жінки не отримують очікуваного соціального схвалення у ролі матері, не зважаючи на їх намагання бути гарною матір’ю.

Отже, характерними для материнського ставлення жінки, яка виховує дитину з особливими потребами, є дефіцитарність позитивних емоцій матері від взаємодії з дитиною та переживання з приводу відсутності соціального схвалення жінки у ролі матері в соціумі.

Однією з провідних материнських функцій, як відомо, є виховання в дитини базової довіри до світу як основи її емоційного благополуччя та всебічного психічного розвитку. Мати, котра має недостатньо позитивних емоцій при взаємодії з дитиною не в змозі забезпечити її оптимальний психофізичний розвиток. Для того щоб нащадок був соціалізований у суспільстві, потрібно щоб мати була здатна виховувати у нього потребу в соціальному схваленні, але жінка-мати дитини з особливими потребами сама має дефіцит соціального санкціонування, що негативно позначається на материнсько-дитячих взаємодіях і психологічній атмосфері в родині.

Образ матері — доброї, щедрої на любов і ласку — постає перед нами із творів великого поета, який з особливою задушевністю розкриває багатий і прекрасний світ матері-селянки. Ганна, так звали героїню поеми “Наймичка”, хоче бачити свого сина щасливим, хоче пізнати радість материнства. Її материнська любов така могутня, що здатна принести життя в жертву задля щастя сина. Життя Ганни — материнський подвиг, вона була змушена відректися від своєї дитини задля її блага. Вона відмовляється навіть бути весільною матір’ю у свого сина і лише перед смертю розкриває правду. Яким страшним вироком тим обставинам, що прирекли матір на пекельні муки, позбавивши її священних природних прав, звучать слова:

*“Прости мене. Я караюсь
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!*

Я... я твоя мати.

Та й замовкла..."

В сучасному складному житті, і в літературній творчості зокрема, неодноразово спостерігаються приклади материнського героїзму. Справжня материнська любов завжди безкорисна, але усе ж таки зазвичай вона чекає на одне - взаємність. Це природно, коли матір любить дитину, а дитина любить матір. Любов дитини - єдина плата, на яку чекають матері. Тому найгірніше життя - це життя сироти, позбавленого любові рідних людей. Батьки могли б допомогти лагідним словом, мудрою порадою. У багатьох творах Тараса Шевченка йдеться про сирітську долю, адже він сам рано залишився сиротою.

Автобіографічним є вірш Т. Шевченка "Мені тринадцятий минало...", у якому поет змалював настрої та переживання малого хлопчика-сироти. Дитина пасе за селом ягнята, гріє сонечко, на душі в неї так весело та любо, що здається, ніби все навкруги також веселе. Для його відкритої душі "рай" скрізь! І Господнє небо, і сяє сонце, і село, і веселе ягня - це те, від чого на серці хлопчика *"так любо, любо стало, неначе в Бога"*. Душа його налаштована на добро, яке відлунує у словах молитви: *"Тоді так приязно молилось..."* Це - світ душі маленького Тараса, хлопчика-сироти. Та є ще й гірка правда у таких словах:

"...Недовго сонце гріло,

Недовго молилось...

Запекло, почервоніло

І рай запалило."

У цьому сирітському світі "село почорніло", "небо голубее... помарніло", "не мої ягнята", "нема в мене хати". *"Не дав мені Бог нічого!..."* - слова, що звучать як пронизливий, жорстокий висновок-вирок. Та з якою внутрішньою вдячністю поет описує про дівчину, яка *"... прийшла, привітала, утирала мої сльози і поцілувала"*. І сирітське серце, радісно стрепенувшись, засяяло разом із сонцем: нехай немає рідних мами й тата, але *"неначе все на світі стало.. Моє ... лани, гаї, сади!"*. Та цей дитячий "рай" недовговічний і розбивається суворою дійсністю. Залишається тільки гірко шкодувати за тим, що *"Господь не дав дожити малого віку в тім раю"*, змиритися із сирітською долею.

Про своє дитинство згадує поет у поезіях "Якби ви знали, паничі...", "І золотої й дорогої...". Він не нарікає на долю: (*"Мені, щоб знали ви, не жаль Моєї долі молодій..."*), а лише співчуває таким же дітям з кріпацьких родин, як він сам, адже тільки намагався розповісти про їхнє гірке життя, вилити свою печаль. Це - своєрідна пересторога, щоб не було більше кріпацтва, наймів, москальства. Поетові болісно, що у дитини з кріпаків *"... даремне, марне пролетять його найкращії літа"*. Він порівнює таких дітей-сиріт з листям, яке *"одірвалось од гілля"*.

Дуже часто у віршах лунає слово "воля". Про неї завжди мріяв великий поет. Його мрія здійснилась. Він став вільною людиною. Але ще багато талановитих дітей залишались у кріпацтві на той час. Так, у вірші "На Великдень, на соломі..." протиставляється життя сироти та дітей, у яких є батьки. Діти хваляться своїми обновками. Тільки сиріточка сумно гадає, чим їй похвалитись, промовляючи наступні слова: *"А я в попа обідала"*. Більшої радості для неї у її житті не має.

"Тяжко-важко в світі жити

Сироті без роду:

Нема куди прихилиться, -

Хоч з гори та в воду."

Висвітлення психологічних особливостей сімейних стосунків у неповних та проблемних родинах зосереджені у сучасній науці головним чином у царині спеціальної психології та корекційної педагогіки, але специфічні проблеми міжособистісних стосунків у таких родинах у цілому та материнсько-дитячих взаємодій зокрема потребують подальшого поглибленого вивчення. Нині, скажімо, кожна четверта родина у світі зустрічається з проблемами інвалідності, а 70% дитячого населення в країнах СНД мають прояви дизонтогенетичного синдрому. Наявність синдромного відхиленого розвитку, який спостерігається в останні двадцять років, зумовлює соціальну і науково-прикладну значущість розробки актуальної проблеми оптимізації материнсько-дитячих стосунків у сучасних родинах, які виховують дітей з обмеженими можливостями [1] і самотужки виконують психокорекційно-реабілітаційну функцію. У таких сім'ях переважно саме матір стає тією особистістю, яка бере на себе відповідальність за збереження сім'ї, налагодження благодатних міжособистісних контактів, створення умов для реабілітації дитини та забезпечення повноцінного життя усіх членів родини. Досить часто

жінка, котра народила дитину з порушеннями у розвитку, перебуває у стані фрустрації, внаслідок отриманої важкої психологічної травми і хронічного дистресу, а відтак соціально-психологічної допомоги потребує саме вона - і як матір, і як опора своєї родини.

Висновки. 1. Материнство як психосоціальний феномен сьогодні досліджується з позиції еволюційного філогенезу людства, конкретно-культурних та індивідуальних аспектів і розглядається в контексті таких теоретико-методологічних підходів як: а) таке материнство, котре забезпечує оптимальні умови для всебічного психофізичного розвитку дитини; б) материнство як складова особистісної сфери жінки і як в) визначення закономірностей формування материнської поведінки, зокрема встановлення стилів її поведінки, передусім за умови виховання дітей у неповних і проблемних родинах.

2. Тарас Григорович Шевченко – національний герой України, геніальний поет і художник пов'язав свою особисту долю з долею України, яка постала перед ним поневоленою, сплюндрованою, але незламною завойовниками з усіх сторін. У той час життя України було таким, як і життя самого Тараса - сироти, позбавленого любові рідних людей. Тому він завжди виступав зі своїм полум'яним словом, яке було сповнене біллю за рідну Матір-Україну, за її долю, синівською любов'ю до матері-неньки, що проходить червоною ниткою крізь усі його твори.

3. Актуальними, але не вирішеними до теперішнього часу залишаються питання оптимізації материнсько-дитячих стосунків у сім'ях, які виховують дитину з відхиленнями у психофізичному розвитку. Є потреби у розробці та застосуванні ефективних і доступних методів поліпшення психологічного клімату в родині та впровадження заходів соціально-психологічної допомоги дітям з обмеженими можливостями і їх матерям.

1. Дегтяренко Т.В. Теоретико-методологічні засади рекреаційної психології в концепті міждисциплінарного та нейрогенетичного підходів / Тетяна Дегтяренко // Наука і освіта. 2012. – №10. – С. 66–71.

2. Дегтяренко Т.В., Ковиліна В.Г. Психофізіологія раннього онтогенезу: [підручник для студ. вищих навч. закладів]. – К.: УАІД “Рада”, 2011. – 328 с.

3. Филиппова Г.Г. Психология материнства: [уч. пос.]. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 240 с.

4. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / Тарас Григорович Шевченко; [Нац. Акад. наук України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського та ін.; Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К.: Либідь, 2005. Т. – 503 с.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ЯК СПІВЕЦЬ-ПРОСВІТНИК УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

ДЕМКІВ В.Г. (м. Тернопіль)

Copyright © 2014

УДК 159.922.62

Ідеалом Тараса Шевченка й шевченківської людини було нове суспільство й нова людина, які спираються на знання й справедливість. Стрижнем їх світогляду стала наука, а головною рушійною силою – розум. Останній власне і є тим вічним революціонером, що “духа рве до бою, рве за правду, поступ, волю”. Іван Франко як один з виразників світогляду шевченківської людини писав: “В космосі того світогляду наука є ядром, а релігійність і мистецтво – це імлістий молочний шлях почувальних сил душі, серед яких заблиско ясне сонце мислі” [1, с. 21–23].

Водночас у центрі уваги генія – людина, котра перебуває в боротьбі за високий сенс життя. Тому філософське мислення Тараса Шевченка характеризується намаганням досягнути в загальному особисте, вписати інтимні людські переживання в надзвичайну картину світу, створеного з великої любові Божої. Ту життєдайну любов відчував у собі і поет:

“Боже милий! Як хочеться жити,

І любити Твою правду,

І весь світ обняти!” [2, с. 197].

Любов до рідного слова, науки та просвітництва поет формовиразив у відомих віршованих рядках:

“Учітєся, брати мої,

Думайте, читайте,

І чужого научайтєсь –

Свого не цурайтєсь”.